

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 36 (8-9)

**КИЇВ
2021**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з Педагогіки та Філософії
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №3 від 30.09.2021 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Лупенко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Проньтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Суценко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Хижна О. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Ягодзінський С. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021. – Випуск 36 (8-9). – 114 с.

© Редакційна колегія, 2021

© Автори статей, 2021

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2021

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 36 (8-9)

KYIV
2021

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on Pedagogy and Philosophy
(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University

(protocol № 3 from September 30, 2021)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Havrylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Lesia Makarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Matvienko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Oleksii Tymoshenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepshchy, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kiev)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomoretz, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Sergii Yahodzinskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021. – Volume 36 (8-9). – 114 p.

© Editorial board, 2021

© Authors of articles, 2021

© National Pedagogical Dragomanov

University, 2021

© LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Ковальчук Н. Д. Овсянкін Л. А.	Феномен державотворення на вирішальних етапах розвитку українського суспільства	7
Пушонкова О. А.	Візуальні дослідження постсучасності: проблема систематизації	19
Гуржи К. Л.	(Не) сакральне в місті: особливості дослідження змін сучасного міського простору	31

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Маркова О. М. Мар'єнко М. В.	Використання хмаро зорієнтованих практикумів у навчанні майбутніх ІТ- фахівців	42
Артемова Л.В.	Театральна педагогіка у підготовці до сценічної майстерності студентів - майбутніх акторів	50
Луценко І. О. Рейпольська О. Д.	Реалізація індивідуально-типологічного підходу до організації спілкування і дитячої діяльності у предметно-ігровому середовищі	61

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Руснак І. Г.	Функціональність релігії у світлі пандемії COVID-19: адаптивний потенціал	72
Щетінін О. В.	Міжконфесійні конверсії на Правобережній Україні у 1793– 1830 рр.	85
Білобрам О. С.	Онтологічність авторського задуму в біблійній герменевтиці в епоху постмодернізму	96

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Natalia Kovalchuk Liudmyla Ovsiankina	The phenomenon of state formation at the critical stages of development of Ukrainian society	7
Oksana Pushonkova	Visual studies of post-present: the problem of systematization	19
Kseniia Hurzhy	(Non) sacred in the city: the research features of changes in the modern urban space	31

INNOVATIONS IN EDUCATION

Oksana Markova Maiia Marienko	The use of cloud-based workshops in the training of future IT professionals	42
Liubov Artemova	Theatrical pedagogy in preparation for the stage skills of future actors students	50
Iryna Lutsenko Olha Reipolska	Implementation of individual-typological approach to the organization of communication and children's activities in the subject-game environment	61

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Ihor Rusnak	Functionality of religion in the light of the COVID-19 pandemic: adaptive potential	72
Oleksii Shchetinin	Interconfessional conversions in right-bank Ukraine in the period 1793–1830	85
Orest Bilobram	Ontologicity of the author's design in biblical hermeneutics in the age of postmodernism	96

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬDOI 10.33930/ed.2019.5007.36(8-9)-1
УДК 342.2:94(477):316ФЕНОМЕН ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ВИРІШАЛЬНИХ
ЕТАПАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВАTHE PHENOMENON OF STATE FORMATION AT THE CRITICAL STAGES
OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETYН. Д. Ковальчук
Л. А. Овсянкіна

Актуальність теми дослідження. Майже в усі історичні періоди ключовими ідеями побудови державності в Україні були ідеї соціального та національного визволення, побудови фінансово й культурно незалежної держави, адже протягом тривалого періоду часу Україна перебувала під гнітом інших держав. Проголошення державної Незалежності України 24 серпня 1991 р. в значній мірі актуалізувало проблему державо-творення молодій незалежній країні та принципово по-новому поставило питання державного, економічного, політичного та духовного розвитку України. Але успішне та продуктивне вирішення цієї проблеми неможливе без історико-культурного дискурсу, що влучно демонструє поразки й перемоги на цьому шляху. Відомо, що потенційні можливості успішного державо-творення з багатьох історичних причин, передусім, внаслідок колонізації України Російською імперією, не отримала повного втілення. Проте, вони свідчать, що ці втрачені можливості можуть стати джерелом розвитку державотворення на сучасному етапі розвитку України.

Постановка проблеми. Для усвідомлення можливостей успішного розвитку та процвітання сучасного українського суспільства необхідно ґрунтовно проаналізувати феномен державотворення на вирішальних етапах розвитку країни. Аналіз цього

Urgency of the research. In almost all historical periods, the key ideas of building statehood in Ukraine were the ideas of social and national liberation, building a financially and culturally independent state, because for a long period of time Ukraine was under the oppression of other states. The proclamation of the state independence of Ukraine on August 24, 1991 significantly actualized the problem of state formation of the young independent country and raised the issue of state, economic, political and spiritual development of Ukraine in a fundamentally new way. But a successful and productive solution to this problem is impossible without historical and cultural discourse, which aptly demonstrates the defeats and victories along the way. It is known that the potential for successful state formation for many historical reasons, primarily due to the colonization of Ukraine by the Russian Empire, has not been fully realized. However, they show that these lost opportunities can become a source of state-building development at the present stage of Ukraine's development.

Target setting. To realize the possibilities of successful development and prosperity of modern Ukrainian society, it is necessary to thoroughly analyze the phenomenon of state formation at the crucial stages of the country's development. Analysis of this

процесу має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Адже він свідчить про ті важливі приклади успішного державотворчого процесу, які були втілені в реальне життя українського суспільства, і можуть виступати прикладом для успішної розбудови нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес державотворення, дослідження якого сьогодні є надзвичайно актуальним, презентований у науковій літературі в різних ракурсах. С. Грабовський, Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко, С. Кульчицький, А. Фортунський, Н. Гедікова, А. Шкляр та інші науковці досліджують сьогодні юридичні, політологічні, економічні, історичні та філософські аспекти державотворення. В останній час українські фахівці в галузі державного управління, такі як Н. Колосовська, В. Ходаковський, О. Куць, Ю. Кун, В. Семенов та інші аналізують різні аспекти цього феномену, висвітлюючи головні задачі державотворення, етнонаціональні чинники державотворення та його регіональні особливості тощо. Проблему консолідації українського суспільства перехідного типу та відповідних соціальних змін порушують у своїх працях М. Михальченко, В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Горський, В. Кремень, Г. Касьянов, М. Попович, М. Розумний, Г. Горак, М. Рябчук, М. Степико, А. Шевцова та інші науковці. Розкриттю та інтерпретації поняття "державо-творення" останнім часом у науковій літературі присвячена значна кількість праць, проте в цих дослідженнях феномен державотворення трактується з позицій культури, історії, права, політології, економіки та державного управління. З нашої точки зору, всі ці дослідження є важливими, але для вирішення низки проблем на сучасному етапі розвитку України потрібно звернутись до аналізу генезису державотворення українського суспільства саме на вирішальних етапах розвитку його історії.

Постановка завдання. Проаналізувати генезис державотворення українського суспільства на

process has not only theoretical but also practical significance. After all, it testifies to those important examples of successful state-building process, which were embodied in the real life of Ukrainian society, and can serve as an example for the successful development of our country.

Actual scientific researches and issues analysis. The process of state formation, the study of which is extremely relevant today, is presented in the scientific literature from different angles. S. Grabovsky, Y. Rymarenko, Y. Shemshuchenko, S. Kulchytsky, A. Fortushny, N. Gedikova, A. Shklyar and other scholars are currently studying the legal, political, economic, historical and philosophical aspects of state formation. Recently, Ukrainian experts in the field of public administration, such as N. Kolosovska, V. Khodakovsky, O. Kuts, Y. Kun, V. Semenov and others analyze various aspects of this phenomenon, highlighting the main tasks of state formation, ethno-national factors of state formation and its regional features, etc. The problem of consolidation of the Ukrainian society of transitional type and the corresponding social changes is raised in the works by M. Mikhalchenko, V. Andrushchenko, L. Gubersky, V. Gorsky, V. Kremen, G. Kasyanov, M. Popovych, M. Rozumny, G. Gorak, M. Ryabchuk, M. Stepyko, A. Shevtsova and other scientists. A large number of works have recently been devoted to the disclosure and interpretation of the concept of "state formation" in the scientific literature, but in these studies the phenomenon of state formation is interpreted from the standpoint of culture, history, law, political science, economics and public administration. From our point of view, all these studies are important, but to solve a number of problems at the present stage of development of Ukraine it is necessary to turn to the analysis of the genesis of state formation of Ukrainian society at the crucial stages of its history.

The research objective. To analyze the genesis of state formation of Ukrainian society at the crucial stages of

вирішальних етапах розвитку його історії. Дослідити процес формування держави і права в добу Київської Русі. Проаналізувати специфіку українського державо-творення в добу українського бароко, протягом якого була сформована українська нація та утворена суб'єктність української держави. Розкрити переломне значення 1917-1920 років в активізації серед українства національно-визвольного руху та процесу пошуку державо-творчого шляху. Проаналізувати основні проблеми сучасної практики державотворення в Незалежній Україні та специфіку формування національної ідеї як дієвого механізму консолідації українського народу на засадах солідарності, моральності, права, демократії та політичної стабільності.

Виклад основного матеріалу. В статті аналізується процес державотворення в добу Київської Русі, пов'язаний із двома традиціями права: нормами звичаєвого і нормами писаного права. Цей грандіозний процесу мав суперечливий характер: з одного боку, мала місце демократія (народні збори (віче), як потужний інститут народовладдя, збори військової дружини, сходки городян у містах), а, з другого боку, існував і авторитаризм, (успадкована влада князя, як єдиного господаря держави, в руках якого були зосереджені судочинство та військо). Наведений аналіз специфіки процесу державотворення в добу Київської Русі, зроблений М. Грушевським, який вказував на низьку соціально-політичну активність народу, у порівнянні з західним простором тієї ж доби. Саме епоха бароко стала визначальною у формуванні національно-визвольних ідей українського народу – символом національної вдачі, сили, волі та свободи для козаків стала Запорізька Січ. Розкривається вагоме значення Конституції Пилипа Орлика у державотворчому процесі Української Гетьманської держави, ключові ідеї якої були цілком зрозумілими усім верствам населення. Розкрито переломне значення 1917-1920 років в активізації серед українства національно-

its history. Investigate the process of formation of the state and law in the days of Kievan Rus. To analyze the specifics of Ukrainian state formation in the era of Ukrainian Baroque, during which the Ukrainian nation was formed and the subjectivity of the Ukrainian state was formed. To reveal the crucial significance of 1917-1920 in the intensification of the national liberation movement among Ukrainians and the process of finding a state-building path. To analyze the main problems of modern state-building practice in Independent Ukraine and the specifics of formulating the national idea as an effective mechanism for consolidating the Ukrainian people on the basis of solidarity, morality, law, democracy and political stability.

The statement of basic materials. The article analyzes the process of state formation in the days of Kievan Rus, associated with two traditions of law: the rules of customary law and the rules of written law. This grand process was contradictory: on the one hand, there was democracy (people's assembly (chamber), as a powerful institution of democracy, the meeting of the military, meetings of citizens in the cities), and, on the other hand, there was authoritarianism (inherited power of the prince, as the sole owner of the state, in whose hands were concentrated the judiciary and the army). An analysis of the specifics of the process of state formation in the days of Kievan Rus, made by M. Hrushevsky, who pointed to the low socio-political activity of the people, compared with the western space of the same period. It was the Baroque era that became decisive in the formation of the national liberation ideas of the Ukrainian people - the Zaporizhzhya Sich became a symbol of national character, strength, will and freedom for the Cossacks. The importance of the Constitution of Pylyp Orlyk in the state-building process of the Ukrainian Hetmanate is revealed, the key ideas of which were quite clear to all segments of the population. The crucial significance of 1917-1920 in the intensification of the

визвольного руху та процесу пошуку державотворчого шляху. Проаналізовані актуальні проблеми сучасної практики державотворення в Незалежній Україні та специфіка формування національної ідеї як дієвого механізму консолідації українського народу на засадах демократії, солідарності та політичної стабільності.

Висновки. Вирішальні етапи в розвитку української державності є втіленням основних досягнень українського суспільства в цій площині. Так, на особливості формування державності в добу Київської Русі вплинуло декілька обставин, передусім, прийняття християнства, яке проголошувало князя, як посланця Бога на Землі, та відсутність римського права, притаманного західному європейському феодальному суспільству, що призвело до панування князівсько-дружинного устрою. Саме тому законодавчою основою державотворення в цю добу стали дві норми права: норми звичаєвого і норми писаного права. Наступний вирішальний етап в розвитку української державності відбувся в добу українського бароко. Саме в цей період українська держава стала феодальною державністю республіканського типу. Конституція Пилипа Орлика проголосила основні принципи існування цієї держави. У складні історичні кризові моменти державотворення національна ідея починає виконувати консолідуючу роль у побудові нової системи духовно-моральних орієнтирів, що допомагають нації самоорганізуватися та рухатися вперед.

У XXI столітті зрозумілі морально-духовні орієнтири та відповідні умови для формування й розвитку національної свідомості, традицій та культурної самобутності зможуть об'єднати українську націю на побудову міцної соціальної держави. У цьому контексті національна еліта, як головна дієздатна сила демократичних змін та реформ, спільно з українським народом мають зробити мудрі висновки з попередніх уроків історії, які стануть основою формування сучасної

national liberation movement among Ukrainians and the process of finding a state-building path was revealed. The current problems of modern state-building practice in Independent Ukraine and the specifics of formulating the national idea as an effective mechanism for consolidating the Ukrainian people on the basis of democracy, solidarity and political stability are analyzed.

Conclusions. The decisive stages in the development of Ukrainian statehood are the embodiment of the main achievements of Ukrainian society in this area. Thus, the peculiarities of the formation of statehood in the days of Kievan Rus were influenced by several circumstances, first of all, the adoption of Christianity, which proclaimed the prince as God's messenger on Earth, and the lack of Roman law inherent in Western European feudal society. That is why the legal basis of state formation in this day became two rules of law: the rules of customary law and the rules of written law. The next decisive stage in the development of Ukrainian statehood took place in the era of Ukrainian Baroque. It was during this period that the Ukrainian state became a feudal statehood of the republican type. Philip Orlyk's Constitution proclaimed the basic principles of the existence of this state. In difficult historical crisis moments of state formation, the national idea begins to play a consolidating role in building a new system of spiritual and moral guidelines that help the nation to organize itself and move forward.

In the XXI century, clear moral and spiritual guidelines and appropriate conditions for the formation and development of national consciousness, traditions and cultural identity will be able to unite the Ukrainian nation to build a strong welfare state. In this context, the national elite, as the main capable force of democratic change and reform, together with the Ukrainian people must draw wise conclusions from previous lessons of history, which will be the basis for the formation of a modern independent state

незалежної держави.

Ключові слова: державотворення, епоха бароко, українська нація, консолідація українського суспільства, національна свідомість, національна ідея.

Keywords: states, baroque era, Ukrainian nation, consolidation of Ukrainian society, national consciousness, national idea.

Актуальність теми дослідження. В усі історичні періоди ключовими ідеями побудови державності в Україні були ідеї соціального та національного визволення, побудови фінансово й культурно незалежної держави. Адже протягом тривалого періоду часу Україна перебувала під гнітом інших держав, що закономірно впливало на зростання її потреби у самозбереженні та самовизначенні. Проголошення державної Незалежності України 24 серпня 1991 р. в значній мірі актуалізувало проблему державотворення молодій незалежній країні та принципово по-новому поставило питання державного, економічного, політичного та духовного розвитку України. Проте, успішне та продуктивне вирішення цієї проблеми неможливе без історико-культурного дискурсу, що влучно демонструє поразки й перемоги на цьому шляху. Відомо, що потенційні можливості успішного державотворення з багатьох історичних причин, передусім, внаслідок колонізації України Російською імперією, не отримала повного втілення. Проте, вони свідчать, що ці втрачені можливості можуть стати джерелом розвитку державотворення на сучасному етапі розвитку України.

Постановка проблеми. Для усвідомлення можливостей успішного розвитку та процвітання сучасного українського суспільства необхідно глибоко проаналізувати феномен державотворення на вирішальних етапах розвитку країни. Аналіз цього процесу сьогодні має важливе теоретичне та практичне значення. Він є свідченням тих важливих прикладів успішного державотворчого процесу, що були втілені в реальне життя українського суспільства, і надалі можуть виступати прикладом для успішної розбудови нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес державотворення, дослідження якого сьогодні є надзвичайно актуальним, презентований у науковій літературі в різних ракурсах. С. Грабовський, Ю. Римаренко, Ю. Шемшученко, С. Кульчицький, А. Фортушний, Н. Гедікова, А. Шкляр та інші науковці досліджують сьогодні юридичні, політологічні, економічні, історичні та філософські аспекти державотворення. В останній час українські фахівці в галузі державного управління, такі як Н. Колосовська, В. Ходаковський, О. Куць, Ю. Кун, В. Семенов та інші аналізують різні аспекти цього феномену, висвітлюючи головні задачі державотворення, етнонаціональні чинники державотворення та його регіональні особливості тощо. Проблему консолідації українського суспільства перехідного типу та відповідних соціальних змін порушують у своїх працях М. Михальченко, В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Горський, В. Кремень, Г. Касьянов, М. Попович, М. Розумний, Г. Горак, М. Рябчук, М. Степико, А. Шевцова та інші науковці. Розкриттю та інтерпретації поняття “державотворення” останнім часом у науковій літературі присвячена значна кількість праць, проте в цих дослідженнях феномен державотворення трактується з позицій культури, історії, права, політології, економіки та державного управління. З нашої точки зору, всі ці дослідження є важливими, але для вирішення низки проблем на сучасному етапі розвитку України потрібно звернутись до аналізу

генезису державотворення українського суспільства саме на вирішальних етапах розвитку його історії.

Метою статті є аналіз генезису державотворення українського суспільства на вирішальних етапах розвитку його історії. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити **наступні завдання**: дослідити процес формування держави і права в добу Київської Русі; проаналізувати специфіку українського державотворення в добу українського бароко, протягом якого була сформована українська нація та утворена суб'єктність української держави; розкрити переломне значення 1917-1920 років в активізації серед українства національно-визвольного руху та процесу пошуку державотворчого шляху; проаналізувати основні проблеми сучасної практики державотворення в Незалежній Україні та специфіку формулювання національної ідеї як дієвого механізму консолідації українського народу на засадах солідарності, моральності, права, демократії та політичної стабільності.

Виклад основного матеріалу. Проблема державотворення в добу Київської Русі передусім пов'язана з її законодавчою основою, тобто двома традиціями права: нормами звичаєвого і нормами писаного права. Ми погоджуємося із оцінкою “звичаєвого права” відомого дослідника історії українського права А. Яковліва: “Норми неписаного звичаєвого права зберігаються в народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуття правди й свідомості обов'язку поступати так, як вказують звичаї” [12, с. 245]. На основі звичаєвого права формується давньоукраїнське законодавство, презентоване в “Руській правді”, “Великій правді”, “Правді Ярославичів”. “Кодекси визначили порядок створення княжої ради за зразком старійшин, зафіксували юридичний статус різних категорій напівзалежного та залежного населення, привілеї князів і бояр, їхні майнові права”, – зазначає відомий дослідник Я. Калакура [6, с. 11]. Розвиток державотворення в добу Київської Русі мав суперечний характер, що проявлявся у двох протилежних напрямках. З одного боку, це був прояв демократизму (народні збори (віче), як потужний інститут народовладдя, збори військової дружини, сходки городян у містах), а, з другого боку, існував і авторитаризм, який спрямовувався на утвердження авторитету великого князя, який почував себе повним господарем держави, в руках якого були зосереджені всі важелі управління судочинством та військом. Більш того, княжа влада успадковувалася по лінії батька або старшого брата і лише як виключення мали місце вибори князя.

Прийняття християнства в добу Київської Русі призвело до нової традиції державотворення – князь вважався обранцем Бога. Однак, з іншого боку, як підкреслював у своїх історичних розвідках М. Грушевський, християнство стверджувало спільну релігію у всіх місцевих князівствах і створювало потужну основу для встановлення відносно однорідного політичного та суспільного устрою в Київській державі. Аналізуючи процес державотворення в цю добу, М. Грушевський вважав, що на відміну від західного феодалізму, який мав міцне законодавче підґрунтя в якості римського права і спирався у розбудові держави на соціально-політичну активність народу, українське суспільство виглядало по-іншому: “князівсько-дружинний устрій не пройшов глибоко в масу народну, не перейняв її цілою системою, а феодалізм західний не пустив глибокого кореня в самий ґрунт; він зоставався чимось зверхнім, досить хистко прив'язаним до народу” [2, с. 71]. Доба українського бароко, протягом якої була сформована українська нація та утворена суб'єктність української держави, сприяла активізації національно-

визвольної боротьби козащини під проводом Богдана Хмельницького проти Польщі. Символом національної вдачі, сили, волі та свободи для козаків стала Запорізька Січ.

Фактично вперше Січ і Україну республікою назвав венеціанський дипломат XVII століття Альберто Віміна, який особисто перебував з дипломатичною місією у гетьмана Богдана Хмельницького [9]. Пізніше у своїй праці “Поетична Україна” (1845 р.) німецький письменник Фрідріх Боденштедт, зачарований драматичною історією України, називав її військовою республікою, що змушена вести тривалу та важку боротьбу. Так, створену у ході національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького українську державу в цілому можна охарактеризувати як феодальну державність республіканського типу.

Великим досягненням цієї доби стала Конституція Пилипа Орлика, написана латиною, оригінал якої зараз знаходиться у Швеції. Дослідник тексту Конституції О. Трофимчук пише: “Метою цього процесу, в основі уявлень про який лежить християнське вчення про очищення через спокусу власних гріхів, є поліпшення об’єкта цього процесу, котрий виступає водночас суб’єктом мікроскопічної історії” [11, с. 108].

Шостий пункт Конституції Пилипа Орлика проголошував утворення Генеральної Ради – “козацького парламенту”, як законодавчого органу Української Гетьманської держави. Шістнадцять пунктів Конституції, які розкривають зміст прав і вільностей, утворюють параметри ідеального ладу Української Гетьманської держави. В основу держави новітнього типу покладено територіально-адміністративний лад Гетьманщини – полковий. Яскравий опис Гетьманщини зустрічаємо у М. Грушевського: “Такий був лад на Україні – виборний. По теперішньому сказавши, Україна тодішня була республікою, тільки без правильно вироблених демократичних форм: були деякі основи демократичного ладу, але не розроблені і не переведені послідовно. Правив не весь народ, а тільки військо козацьке, а керувала справами козацька старшина. Та проте порівняно з Московщиною і се була велика свобода і демократія, якої не зносили московські правителі” [3, с. 77-78]. Ця ідея демократичного устрою держави була цілком зрозумілою всім верствам населення. Функціональне вирішення козацького стану за фактичного проголошення рівності усіх станів в українському суспільстві заклало прецедент в історії європейського суспільства XVIII століття, про що влучно зазначали свого часу М. Костомаров і М. Максимович.

Надзвичайно важливим у Конституції Пилипа Орлика є також опис головних принципів, на яких має базуватися процес вибору від гетьмана до сільського підскарб'я, який презентував втілення свободної волі різних станів українського народу. У тексті документу зазначається, що “... гідного честі гетьманського уряду і здатного з Божою допомогою при підтримці найяснішої Королівської Величності Швеції, завдяки глибокому розумінню речей і видатному досвіду взяти на себе важкий і небезпечний в оцих тривожних обставинах обов’язок гетьманату і всім серцем сумлінно дбати про суспільні справи, раду радити, уряд рядити і провадити..., щоб був чоловіком розважливим і заслуженим” [11, с. 111].

Важливу роль у розвитку української демократії як основи державотворення, відігравали міста, життя яких будувалось на основі Магдебурзького права. Воно надавало автономії українським містам, проголошувало рівність усіх мешканців міста перед законом та залучало

жителів до самоуправління, яке чинилося за принципом вибору адміністрації, судової влади тощо. Як зазначає А. Яковлів, унаслідок запровадження Магдебурзького права “змінився давній характер українських городів, вони перетворилися в “міста”, а населення їх у “міщан”, що користувалися правом місцевої самоуправи, мали свій суд, своє право” [12, с. 240].

Розвиток демократії в Україні як основи державотворення, базувався на діяльності харизматичних вождів, таких як Б. Хмельницький, який виступав фундатором і засновником Української Козацької держави. Дослідник процесу державотворення в українській історії В. Липинський, який вивчав діяльність Богдана Хмельницького, залучаючи до цього архівні джерела, у своїх книгах “Zdziejow Ukrainy” (1912) та “Україна на переломі” (1920) доводив силу та велич цього організатора української держави. При цьому В. Липинський наголошував, що успіх державницької політики Б. Хмельницького ґрунтувався на залученні до державної розбудови талановитих патріотів України з різних прошарків суспільства – зі старого козацтва, з простого люду, шляхти.

Успішність розбудови української держави не в останню чергу залежала від освіченості козаків, про що також стверджував М. Грушевський. Зазначаючи високий рівень освіченості козаків, свого часу він писав: “Але мусимо пам’ятати, що в тодішній масі козаччини відчайдушні козацькі Мамаї були тільки певною частиною, а переважну більшість їх складали елементи, настроєні культурно, горожансько-хліборобська і реміснича сільська і міщанська людність, прив’язана цілим серцем до того, що вважалося підвалинами культурного, національного життя. А на чолі козаччини стояли в значній частині люди, що були плоттю від плоті і кістю від кості тої української інтелігенції, що на своїх плечах виносила національну справу свого народу” [4, с. 229].

Особливо активізувався державотворчий процес серед українства у 1917-1920 роках і завершився побудовою нової державної формації – Української Народної Республіки, проголошеної 20 листопада 1917 року. М. Грушевський і очолювана ним Центральна Рада сформували легально-державну структуру української держави – створили судову систему, розробили закон про вибори, сформували уряд та розпочали будувати українську армію тощо. 22 січня 1918 року відбулося проголошення незалежності та суверенності Української Народної Республіки, за часів якої було затверджено герб, основним елементом якого був тризуб – герб Володимира Великого (без хреста), гімн та державний прапор.

Другим державним утворенням часів революції стала Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського, форма правління якого була запозичена з козацької доби – гетьманат, згідно якого верховна влада мала належати гетьману, який усі зусилля спрямовував на відродження системи козацького управління та козацької культури, мав розвивати українську освіту, науку, державний апарат та армію.

З грудня 1918 року майже на всій території України було відновлено Українську Народну Республіку на чолі з Директорією, яка ухвалила важливі закони, спрямовані на розбудову країни – про державну мову та Українську автокефальну православну церкву. У цей період була також встановлена національна грошова одиниця – гривня. Надалі процес державотворення українського суспільства в межах власної національної ідеї практично не декларувався політичною елітою. Саме відсутність чіткої національної ідеї, на

наш погляд, і стала тим гальмуючим чинником, що довгий період часу не дозволяв вирішити кризу автентичності української держави.

Наведений історико-філософський аналіз свідчить про те, що практично в усі історичні періоди ключовими ідеями побудови державності в Україні були ідеї соціального та національного визволення, побудови фінансово й культурно незалежної держави, адже протягом тривалого періоду часу Україна перебувала під гнітом інших держав. Суспільно-політичні інтереси Польщі та Росії часто не співпадали з її інтересами, що викликало закономірне обурення народу та активне бажання будувати власне гармонійне суспільство (як духовну єдність громадян), про яке свого часу так мріяли ідеологи європейського гуманізму та Просвітництва.

Проводячи аналіз специфіки українського державотворення у ХХ-ХХІ столітті, відомі українські аналітики наголошують, що “історичний вибір українського народу – Акт проголошення незалежності України, затверджений Всеукраїнським референдумом 1991 р. – виявився правильним, таким, що відповідає загальноцивілізаційним тенденціям розвитку, корінним потребам і інтересам суспільства, народу, особистості” [5, с. 304]. Вони також позитивно оцінюють такі стратегічні пріоритети розвитку нашої майбутньої держави, як: соціальна правова демократична держава; ринкова реформа та відповідна модернізація усього суспільства; громадянське суспільство; добробут людей; верховенство права; духовна свобода; європейський шлях розвитку. Проте, сам процес реалізації цих стратегічних рішень і нова соціальна реальність (як результат), в якій ми опинилися, виявилися далеко не такими, про які всі мріяли. Показники якості життя людей та рівень їхнього соціального, політичного й духовного комфорту, на жаль, були далекими від стандартів якості життя, за якими живуть розвинуті країни світу. Це свідчить про необхідність постійної корекції обраного курсу на державотворення України та врахування нових соціальних реалій, в яких опиняється як світ, так і наша незалежна держава.

Ми поділяємо точку зору А. Качинського про те, що сукупна могутність нашої держави – це частина її матеріальних, духовних ресурсів та збройних сил, що спрямована у даний момент на забезпечення національної безпеки. Важливими показниками могутності держави виступають її територіально-географічні, демографічні параметри, а також економічні та воєнні. Останні, у свою чергу, залежать від коефіцієнта науково-технічного прогресу держави, що обумовлює прогресивні зміни середовища існування людини, так і її можливості впливу на потенційну могутність держави [7]. У подальшому ці важливі показники могутності держави впливатимуть на прийняття виважених політичних рішень і визначатимуть стратегію й тактику національної безпеки.

Ми також погоджуємося із влучною думкою М. Михальченка про те, що “будь-яке суспільство повинне володіти притаманними саме йому механізмами відтворення і збереження, щоб протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, викликам історії” [8, с. 21]. Так, в сучасній Україні гостро назріла потреба у протидії внутрішній дезорганізації суспільства, що виникає внаслідок реагування на зовнішні загрози. Наше суспільство, як ніколи, потребує дотримання принципу соціальної справедливості та активізації ролі державних інститутів щодо забезпечення державної й громадської безпеки.

Адже на сьогодні в Україні у різних сферах одночасно здійснюється багато реформ, що, у свою чергу, призводить до виснаження державних

ресурсів. У зв'язку зі стрімкою загальною перебудовою політичних, економічних, військових, інформаційних відносин тощо, у свідомості українського народу відбувається стрімке переосмислення певних ідеалів. Безсумнівно домінуючою в національній свідомості залишається ідея національної стійкості, побудови демократично-правової держави, в якій кожна особистість відповідно має знайти своє місце.

Як зазначає О. Резнікова, “формування національної стійкості є складним процесом, який зачіпає різні аспекти державотворення і суспільного розвитку. Досягнення конкретних результатів у цій сфері багато в чому залежить від розуміння критеріїв, принципів і механізмів забезпечення стійкості” [10, с. 28]. Базовими критеріями стійкості суспільства дослідниця визнає злагодженість та єдність (згуртованість нації), усвідомлення характеру загроз і порядку дій у разі їх настання, готовність до реагування, а також довіру до влади тощо. На жаль, недостатній рівень згуртованості української нації в наш час може бути більшою загрозою для національної безпеки, аніж військова.

У цьому сенсі сучасна українська практика державотворення актуалізує питання формулювання чіткої національної ідеї, як дієвого механізму консолідації українського народу на засадах солідарності, моральності, права, демократії та політичної стабільності. Українська національна ідея знаходиться у постійному динамічному розвитку і трансформується залежно від нових історичних умов. Її основне призначення – окреслити ідеал, на який має орієнтуватися вся нація, як єдиний соціальний організм. Але для цього, перш за все, необхідно, щоб інтереси особи та суспільства гармонійно поєднувалися, а держава була зацікавлена у задоволенні цих різноманітних потреб та інтересів і створювала для цього всі необхідні умови. Це, у свою чергу, буде вагомим стимулом для представників *переважної більшості* нації (як частини загального) рухатися у напрямі запропонованого ідеалу. Бажано також, щоб основні тези національної ідеї (як гармонійне доповнення) були зафіксовані в Конституції України та слугували дороговказом для кожного українця. Адже сукупність цих тез формує національну свідомість, яка, у свою чергу, консолідує соціум, продукуючи подальшу стратегію й тактику прогресивного розвитку держави. Вона забезпечує національну цілісність та стабільність держави, одночасно при цьому забезпечуючи можливість долучитися їй до різноманітних надбань світового цивілізаційного процесу.

Висновки. На вирішальних етапах розвитку української державності поступово розпочинався не простий процес консолідації українського суспільства, що був обумовлений різноманітними обставинами – соціально-політичними, економічними та культурно-релігійними. Так, на особливості формування державності в добу Київської Русі вплинуло декілька обставин, передусім, прийняття християнства, яке проголошувало князя посланцем Бога на Землі, та відсутність римського права, притаманного західному європейському феодальному суспільству, що призвело до панування князівсько-дружинного устрою. Саме тому законодавчою основою державотворення в цю добу стали дві норми права: норми звичаєвого і норми писаного права. Наступний вирішальний етап в розвитку української державності відбувся в добу українського бароко. У цей період українську державу можна охарактеризувати як феодальну державність республіканського типу. Головні принципи існування цієї держави були проголошені в Конституції Пилипа Орлика.

Саме національна ідея у складні історичні кризові моменти державотворення починає виконувати консолідуючу роль у побудові нової системи духовно-моральних орієнтирів, що допомагають нації самоорганізуватися та рухатися вперед. З усіх попередніх уроків та помилок історії національна еліта, яка має стояти у фарватері демократії, змін та реформ, спільно з українським народом мають зробити правильні висновки, що стануть непорушним фундаментом побудови сучасної незалежної держави. Спільні духовні орієнтири та відповідні умови для формування й розвитку національної самосвідомості, традицій та культурної самобутності зможуть об'єднати українську націю на прогресивні зміни та побудову міцної соціальної держави.

Список використаних джерел:

1. Гедікова, НП 2018, 'Сучасний етап державотворення в Україні: досягнення та перспективи розвитку', *Політикус*, №5-6, с. 46-50.
2. Грушевський, МС 2002, 'Вступний доклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р.', Грушевський М. С. Твори: у 50 т., Т. 1., Львів, с. 65-74.
3. Грушевський, МС 1991, Про старі часи на Україні: коротка історія України (для першого початку), Київ: *Обереги*, 100 с.
4. Грушевський, МС 1991, Історія України-Руси, Київ: *Наукова думка*, Т. 1, 646 с.
5. Губерський, Л, Андрущенко, В & Михальченко, М 2005, *Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз*, Київ: *Знання України*, 580 с.
6. Калакура, ЯС 2019, 'Витоки українського суспільства та зародження громадянства (княжа доба)', в кн. *Ярослав мудрий та його доба: тисячолітній досвід українського державотворення*, Київ: *Київ. ун-т ім. Б. Грінченка*, с. 8-16.
7. Качинський, АБ 2015, 'Індикатор могутності як інтегральний показник безпеки держави', *Математичне моделювання в економіці*, № 2, с. 75-91.
8. Михальченко, МІ 2003, 'Українська регіональна цивілізація', *Політичний менеджмент*, № 1, с. 19-28.
9. Молчановский, НВ 1900, 'Донесения венецианца Альберто Вимина о козаках и Б. Хмельницком (1656 г.)', *Киевская старина*, Т. 68, № 1, с. 62-75.
10. Резнікова, ОО 2019, 'Формування національної стійкості у контексті імплементації Україною Цілей сталого розвитку', *Стратегічні пріоритети*, № 2 (50), с. 27-37.
11. Трофимчук, ОВ 1998, 'Літературний текст бароко як відображення світогляду доби', *Ментальність та історія ідей. Археографічна комісія й Інститут української археографії Академії наук України*, Київ, Т.1, с. 107-113.
12. Яковлів, АІ 1988, 'Українське право', Антонович ДА 'Українська культура', Мюнхен: *Видавництво Українського техніко-господарського інституту*, с. 236-251.

References:

1. Gedikova, NP 2018, 'Suchasnij etap derzhavotvorennja v Ukrayini: dosyagnennja ta perspektivi rozvitku (Modern stage of state formation in Ukraine: achievements and prospects of development)', *Politikus*, №5-6, s. 46-50.
2. Grushevskij, MS 2002, 'Vstupnij doklad z davnoyi istoriyi Rusi, vigoloshenij u Lvivskomu universiteti 30 veresnja 1894 r. (Introductory report on the ancient history of Russia, delivered at the University of Lviv on September 30, 1894)', Grushevskij M. S. Tвори: u 50 t., T. 1., Lviv, s. 65-74.
3. Grushevskij, MS 1991, Pro stari chasi na Ukrayini: korotka istoriya Ukrayini (dlya pershogo pochatku) (On the old days in Ukraine: a brief history of Ukraine (for the first beginning)), Kiyiv: *Oberegi*, 100 s.

4. Grushevskij, MS 1991, *Istoriya Ukrayini-Rusi (History of Ukraine-Rus)*, Kiyiv: *Naukova dumka*, T. 1, 646 s.
5. Guberskij, L, Andrushenko, V & Mihalchenko, M 2005, *Kultura. Ideologiya. Osobistist: Metodologo-svitoglyadnij analiz (Culture. Ideology. Personality: Methodological and worldview analysis)*, Kiyiv: *Znannya Ukrayini*, 580 s.
6. Kalakura, YaS 2019, 'Vitoki ukrayinskogo suspilstva ta zarodzhennya gromadyanstva (knyazha doba) (Origins of Ukrainian society and the birth of citizenship (princely era))', v kn. *Yaroslav mudrij ta jogo doba: tisyacholitnij dosvid ukrayinskogo derzhavotvorennya ()*, Kiyiv: *Kiyiv. un-t im. B. Grinchenka*, s. 8-16.
7. Kachinskij, AB 2015, 'Indikator mogutnosti yak integralnij pokaznik bezpeki derzhavi (Power indicator as an integral indicator of state security)', *Matematichne modelyuvannya v ekonomici*, № 2, s. 75-91.
8. Mihalchenko, MI 2003, 'Ukrayinska regionalna civilizaciya (Ukrainian Regional Civilization)', *Politichnij menedzhment*, № 1, s. 19-28.
9. Molchanovskij, NV 1900, 'Doneseniya venecianca Alberto Vimina o kozakah i B. Hmelnickom (1656 g.) (Reports of the Venetian Alberto Vimin on the Cossacks and B. Khmelnitsky (1656))', *Kievskaya starina*, T. 68, № 1, s. 62-75.
10. Reznikova, OO 2019, 'Formuvannya nacionalnoyi stijkosti u konteksti implementaciyi Ukrayinoyu Cilej stalogo rozvitku (Formation of national stability in the context of Ukraine's implementation of the Sustainable Development Goals)', *Strategichni prioriteti*, № 2 (50), s. 27-37.
11. Trofimchuk, OV 1998, 'Literaturnij tekst baroko yak vidobrazhennya svitoglyadu dobi (Baroque literary text as a reflection of the worldview of the day)', *Mentalnist ta istoriya idej. Arheografichna komisiya j Institut ukrayinskoyi arheografiji Akademiyi nauk Ukrayini*, Kiiv, T.1, s. 107-113.
12. Yakovliv, AI 1988, 'Ukrayinske pravo (Ukrainian Law)', *Antonovich DA 'Ukrayinska kultura'*, Myunhen: Vidavnictvo Ukrayinskogo tehniko-gospodarskogo institutu, s. 236-251.